

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 378.147:316.77:61-051]:811.161.2'243
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.1.1>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF MEDICAL STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Азарх К.С.,
orcid.org/0009-0003-9059-4155
викладач кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Барабаш С.М.,
orcid.org/0000-0002-9405-0839
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті розглянуто принципи формування комунікативних компетенцій студентів-медиків у процесі вивчення української мови як іноземної. Акцентовано увагу на гуманістичному та світоглядному аспектах, наведено приклади застосування їх у практичній діяльності, адже набуті знання мають прикладне значення. Актуальність даної проблеми зумовлено сучасними тенденціями щодо залучення іноземних студентів до українського соціокультурного простору засобами української мови як іноземної та потребою у створенні особливої методичної системи, спрямованої на формування соціокультурної компетентності іноземних студентів під час навчання української мови. Взаємодія, яка виникає у процесі спілкування однієї людини з іншою у процесі певної діяльності, яка входить у професійну сферу, становить спільну фахову діяльність, у результаті якої виникають суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні взаємини. До інокомуніканта, майбутнього медика, ставиться ряд важливих завдань. Насамперед, він повинен оперативної і грамотно реагувати на певну мовленнєву ситуацію; чітко використовувати мовні засоби залежно від віку пацієнта або його рідних; уміти психологічно підготувати людину до необхідних маніпуляцій; адекватно передати необхідну інформацію пацієнту або його близьким, колегам тощо. Формування комунікативної компетенції студентів-медиків у процесі вивчення української мови як іноземної має важливий гуманістичний та світоглядний аспект. Необхідною складовою процесу навчання у вузі є прикладне значення знань, отриманих із кожної дисципліни, їх свідоме використання сприяє усуненню комунікативних труднощів у процесі спілкування інокомунікантів із пацієнтами в Україні. Усе це сприяє позитивному іміджу України в освітньому процесі, налагодженню культурної дипломатії та розвитку світового прогресу у галузі науки.

Ключові слова: комунікативна компетенція, студенти-медики, українська мова як іноземна, комунікативна ситуація, ефективність мовленнєвого спілкування, особливості формування мовної компетенції студентів-медиків.

The article deals with the principles of forming communicative competencies of medical students in the process of learning Ukrainian as a foreign language. The attention is focused on the humanistic and worldview aspects, examples of their application in practical activities are given, since the acquired knowledge has practical value. The relevance of this problem is due to current trends in attracting foreign students to the Ukrainian socio-cultural space through the means of Ukrainian as a foreign language and the need to create a special methodological system aimed at forming the socio-cultural competence of foreign students in the process of learning Ukrainian. The interaction that occurs in the process of communication between one person and another in the course of a certain activity that is part of the professional sphere constitutes a joint professional activity, which results in subject-object and subject-subject relationships. A number of important tasks are assigned to the foreign communicator, the future doctor. First of all, he or she must respond promptly and competently to a particular speech situation; use language tools accurately depending on the age of the patient or his or her family; be able to psychologically prepare a person for the necessary manipulations; adequately convey the necessary information to the patient or his or her relatives, colleagues, etc. The development of medical students' communicative competence in the process of learning Ukrainian as a foreign language has an important humanistic and ideological aspect. An essential component of the university education process is the applied value of the knowledge gained in each discipline, and their conscious use helps to eliminate communication difficulties in the process of communication between foreign communicators and patients in Ukraine. The use of didactic games,

excursions, and technical aids in practical Ukrainian language classes for foreign medical students is particularly relevant. All of this contributes to a positive image of Ukraine in the educational process, the establishment of cultural diplomacy, and the development of global progress in science.

Key words: communicative competence, medical students, Ukrainian as a foreign language, communicative situation, effectiveness of language communication, peculiarities of forming medical students' language competence.

Постановка проблеми. Уперше в історії в Європейській асоціації міжнародної освіти ЕАІЕ 2022 у номінації «Бачення та лідерство» переможцем стала не окрема організація, а українська вища освіта загалом. Було відзначено важливий факт, що попри нинішній складний час вища освіта України функціонує злагоджено та результативно. Під час конференції Європейської асоціації міжнародної освіти ЕАІЕ, що відбувалася у Барселоні, виникало чимало питань щодо навчання іноземних громадян. Директорка Українського державного центру міжнародної освіти засвідчила: «До харківських та сумських вишів не приїхав жоден іноземний студент, але київські ЗВО розпочали очні заняття. Йдеться і про Національний медичний університет імені Олександра Богомольця, і про Київський національний університет імені Тараса Шевченка – заклади, в яких медицину вивчають найбільше іноземців. Адміністрація цих вишів зауважила, що для тих іноземців, які не зможуть приїхати, щоб навчатися очно, організують трансляцію онлайн. Але за основним графіком – очне навчання» [23].

Таким чином, особливої ваги набирає формування комунікативної компетенції студентів-іноземців, зокрема медичних спеціальностей. Зважаючи на те, що вони здобувають професійні знання у ВНЗ, особливо цінним є акцент на фаховості, умінні користуватися мовними ресурсами грамотно, доречно, відповідно до певної комунікативної ситуації.

Одним із найважливіших завдань вищої школи на сучасному етапі її розвитку є підготовка майбутніх лікарів до ефективного мовленнєвого спілкування, готовності до розуміння мовлення інших, здатності до ефективного спілкування за системою «людина – людина» («лікар – пацієнт», «лікар – рідні пацієнта», «лікар – лікар» тощо), що відповідає компетенції мовної особистості, умінні послуговуватися сучасною українською мовою як засобом професійного спілкування. **Актуальним вважаємо** дослідження особливостей формування мовної компетенції студентів-медиків у процесі вивчення української мови як іноземної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою дослідження мовної компетенції студентів-іноземців у процесі вивчення україн-

ської мови займалися Л. В. Біденко, В. Дядченко, Ю. О. Кліпатська [3, с. 7–12]; І. А. Дирда [9, с. 14–17]; З. П. Бакум, С. С. Костюк [1, с. 8–12]; Н.І.Ушакова[22,с.136–146];С.М.Барабаш[2,с.298–305]; О. В. Бурко [5, с. 81–86]. Уваги потребують дослідження, що стосуються комунікативних навичок студентів-медиків, зокрема, Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник [17]; С. В. Луцак [21]; Є. Бурнос, Н. Пилипенко-Фріцак [6; 7]; І. С. Левенок [15, с. 98–105; 13, с. 112–123; 14, с. 417–423; 16, с. 336–351; 12, с. 189–197]; Г. М. Козуб, Т. В. Тукова [10]; Р. С. Назарян, Т. Г. Хмиз, В. В. Кузина [18, с. 303–311]; І. Д. Спіріна, О. В. Шевякова, С. В. Рокутов, Т. Й. Шустерман [20, с. 103–105]; О. Д. Колодницька [11, с. 74–78].

Актуальність даної проблеми зумовлено сучасними тенденціями щодо залучення іноземних студентів до українського соціокультурного простору засобами української мови як іноземної та потребою у створенні особливої методичної системи, спрямованої на формування соціокультурної компетентності іноземних студентів під час навчання української мови та ефективного її застосування у мовленнєвих ситуаціях, які пов'язані з професійною сферою реалізації.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та аналізі різних методик викладання української мови іноземним студентам вищих медичних навчальних закладів, що відповідають комунікативним, когнітивним, культурологічним потребам майбутніх фахівців. **Завдання** роботи полягає у підборі найбільш оптимальних методів та прийомів навчання, розробці системи вправ та завдань, які б підвищували мовну компетентність студентів-медиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна компетенція – це потенціал лінгвістичних знань людини, сукупність правил аналізу і синтезу одиниць мови, які дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою спілкування. Мовну компетенцію визначають як знання мови (рідної або іноземної), уміння підбирати й використовувати необхідні слова для формулювання своїх думок, розуміння чужого мовлення, знання певних граматичних, фонетичних, лексичних і стилістичних правил мови, уміння будувати мовні висловлювання таким чином, щоб вони були правильними

й зрозумілими слухачеві [8, с. 100]. Акцент переноситься з традиційної настанови – за освоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії – на формування навичок професійної комунікації, студіювання фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості. Комунікативна компетенція, на думку лінгвістів, включає і мовну компетенцію, і дискурсивну, і соціолінгвістичну, стратегічну і соціокультурну. А. Шумарова до мовної компетенції відносить також показники інтерференції (проникнення рис однієї мови в іншу), продуктивність мовлення, здатність утворювати нові форми, «швидкість / легкість мовлення, його правильність, насиченість, семантичну і стилістичну відповідність, що тип мовної компетенції у сфері другої мови умовно можна назвати перекладним, коли пошук зв'язку між позамовною реальією та її мовним еквівалентом йде через слово функціонально першої (або найбільш активно уживаної) мови [24].

Взаємодія, яка виникає у процесі спілкування однієї людини з іншою у процесі певної діяльності, яка входить у професійну сферу, становить спільну фахову діяльність, у результаті якої виникають суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні взаємини. До інокомуніканта, майбутнього медика, ставиться ряд важливих завдань. Насамперед, він повинен оперативну і грамотно реагувати на певну мовленнєву ситуацію (пацієнт у стані стресу після повітряної тривоги, ураження кінцівки, втрата свідомості після військових дій); чітко використовувати мовні засоби залежно від віку пацієнта або його рідних (специфіка підбору мовних засобів, гучності голосу); уміти психологічно підготувати людину до необхідних маніпуляцій (перев'язка, вимірювання артеріального тиску, хірургічного втручання); адекватно передати необхідну інформацію пацієнту або його близьким, колегам тощо.

На заняттях з української мови як іноземної у студентів-іноземців особлива увага приділяється психотерапевтичному значенню слова, яке може стати причиною ятрогенії – помилкових або неадекватних дій медичного працівника, що можуть призвести до виникнення захворювання, ускладнення або до смерті пацієнта. Інокомуніканти працюють із фаховою літературою, зокрема з «Медициною в термінах і визначеннях» [17, с. 87], із якого ознайомлюються із текстом «Ятрогенія». Для роботи над словниковою статтею пропонуються запитання:

1. Що таке «ятрогенія»?
2. Поясніть етимологію цього терміна.

3. Із іменем якого вченого пов'язане виникнення поняття «ятрогенія»? Назвіть працю, в якій було описане ним це явище.

4. Який основний метод лікування ятрогенних захворювань?

5. Як здійснюється профілактика ятрогенних захворювань?

Студенти знайомляться із поняттям «медична деонтологія» – вчення про належну поведінку медичних працівників, яка створює сприятливі умови для видужання хворого. На заняттях формуються уявлення про естетичні (скромність, простота, охайність, уміння створити довірливу атмосферу), моральні (стриманість, терпіння, ввічливість, привітність, чесність, гідність, емпатія) та інтелектуальні (професійна ерудиція, спостережливість, логічність мислення) норми медичного працівника. Студентам пропонується проілюструвати вищезазначені якості прикладами із лікарської практики. Це завдання сприяє формуванню комунікативних навичок, зв'язку теоретичних і практичних засад діяльності лікаря.

У процесі вивчення української мови як іноземної студенти-медики вчать будувати діалоги за схемою «лікар-пацієнт» із тем: «Загальне обстеження хворого», «У терапевта», «У кардіолога», «У лікаря-гастроентеролога», «У лікаря-пульмонолога», «У ЛОР-кабінеті», «У лікаря-нефролога». Таким чином, студенти можуть відчувати труднощі, які виникають під час побудови діалогічного мовлення, викладач одразу коригує недоліки і аргументує їх. Інокомунікант розуміє прикладне значення знань, отриманих під час навчання, адже виникає органічний міждисциплінарний зв'язок. Студент-медик послуговується не лише національним підручником, робочим зошитом із вивчення української мови як іноземної, але використовує словники, атласи, навчальні посібники зі спеціальних дисциплін.

Особливий інтерес становить робота із медичною документацією. Студенти-іноземці навчаються заповнювати «Медичну картку стаціонарного хворого», паспортні дані пацієнта, записувати скарги хворого та історію даного захворювання. Група ділиться на мікроколективи, успіх яких залежить від повноцінної роботи кожного учасника. Інокомуніканти відпрацьовують особливості вживання граматичного матеріалу у професійній сфері, розвивається командний дух, кожен із учасників такого процесу розуміє, що успіх лікування залежить від діяльності лікаря і пацієнта, адже це взаємозалежний, взаємозумовлений процес. На заняттях викладач сприяє формуванню здорового мікроколективу,

пояснює можливі негативні наслідки, які можуть виникнути у результаті небажання розуміти один одного, не йти на компроміс, відсутності порозуміння, не дотримування лікарської етики.

Зміст мовної компетенції можна розкрити через її складові знання, вміння і навички. Між мовними знаннями, з одного боку, і вміннями та навичками, з іншого, існує взаємоспрямований зв'язок. Мовні знання зумовлюють виникнення мовленнєвої реакції або реалізації цих знань у вміннях і навичках, а певний мовленнєвий досвід спричинюється до підсвідомих чи свідомих узагальнень.

Орієнтуючися на положення, що комунікативна підготовка розглядається в науковій літературі в основному як частина професійної підготовки спеціаліста, або як частина його діяльності, а основою професійної підготовки є прикладне навчання, у процесі формування цих компетентнісних рис слід враховувати такі аспекти:

- орієнтацію на розвиток особистості;
- доцільність та відповідність змісту професійної освіти особливостям майбутньої професії;
- використання можливостей і досвіду студентів;
- інтерактивні дії суб'єктів освітнього процесу;
- активне включення студентів у діяльність.

Створенню умов розвитку комунікативної компетентності сприяють технології особистісно орієнтованої освіти, до яких належать: тренінгові технології (професійно поведінковий тренінг, тренінг рефлексивності); діалогічні методи навчання (групові дискусії, аналіз ситуацій); ігрові технології (діалогічні, рольові, ділові ігри) [19, с. 188]. Серед великої кількості репродуктивних вправ ефективним є використання наступних: добір термінів до запропонованих визначень; складання термінологічних словників до тексту з фахового підручника; переказ матеріалів попередньої лекції, звертаючи увагу на вимову та вживання фахової термінології [4, с. 75].

Так, вивчаючи тему «Кардіологія», на занятті студенти-іноземці розігрують рольову гру «кардіолог – пацієнт». Інокомуніканти працюють у парах, де «лікар» за поданою схемою збирає анамнез «пацієнта» (паспортні дані хворого,

скарги хворого, анамнез хвороби, анамнез життя, об'єктивний стан хворого).

Важливим на цьому етапі є міжпредметний зв'язок. Використовуючи атласи з анатомії, іноземці називають українською і латинською мовами: 1) органи серцево-судинної системи; 2) частини серця.

Студентам-медикам пропонується заповнити таблицю «Назви хвороб серцево-судинної системи та їх симптоми».

Для перевірки та узагальнення вивченого матеріалу студентам пропонується тестовий контроль.

1. Серце лікує:
  - а) гастроентеролог;
  - б) пульмонолог;
  - в) кардіолог.
2. Антонімом до слова «знизити» є:
  - а) підняти;
  - б) уповільнити;
  - в) порушити.
3. Продовжіть словосполучення «холодний ...»:
  - а) піт;
  - б) вухо;
  - в) рук.
4. Доберіть правильне дієслово до словосполучення «кава ... серцебиття»:
  - а) порушувати;
  - б) прискорює;
  - в) підвищення.

Активні методи навчання при їх вмілому використанні допомагають викладачеві української мови як іноземної одночасно вирішити три взаємопов'язаних завдання:

- 1) підпорядкувати процес навчання впливу викладача;
- 2) забезпечити активну участь у навчальному процесі кожного студента-інокомуніканта;
- 3) встановити безперервний контроль за процесом засвоєння навчального матеріалу.

В основі активних методів навчання лежить «діалогічне спілкування, у процесі якого розвиваються комунікативні здібності, вміння вирішувати проблеми колективно, розвивати мовлення студентів.

При вивченні української мови як іноземної часто застосовуються такі технології: екскурсійний метод, програмоване навчання, ігрові тех-

Таблиця

Назви хвороб серцево-судинної системи та їх симптоми

Назва хвороби серцево-судинної системи	Симптоми серцево-судинної хвороби
Інфаркт міокарда	Біль у ділянці серця, прискорене серцебиття...
Гіпертонія	

нології, портфоліо, тандем-метод. Екскурсійний метод сприяє збагаченню словника за рахунок спеціальної та побутової лексики. Матеріал, засвоєний в ході екскурсій, стає джерелом для подальших навчальних досліджень. Ігрові технології у процесі вивчення української мови як іноземної допускають використання в навчальному процесі мовних (лексичних, фонетичних, граматичних) та комунікативних (рольових, творчих) ігор.

Відбір дидактичного матеріалу та різні види роботи з ним мають допомогти студентам-іноземцям усвідомити мову як матеріал передачі думки і змісту, відчути красу слова, виховати потребу в творчості, прагнення до точності, виразності, образності власного мовлення, намагання дотримуватися літературних норм у використанні мовних одиниць різних рівнів мовної системи, бажання навчитися фахово користуватися мовою.

Для формування комунікативних компетенцій студентів-медиків у процесі вивчення української мови як іноземної є знайомство з надбанням медичної науки України. Вважаємо доцільним відвідання Національного музею України, в якому науково-методичні, документальні матеріали, експонати представлено у комплексі з архітектурними, художньо-технічними й аудіально-художніми проектами; Музею Києва, в якому демонструються особисті речі, лікарські інстру-

менти, фотографії, що пов'язані із лікарським фахом. Заздалегідь студенти готують запитання до екскурсовода. Деякі відповіді можуть знайти й самостійно, зважаючи на почуті чи побачені матеріали. Особливий інтерес становлять екскурсії у Національний музей-садибу М. І. Пирогова. Така робота сприяє активному використанню побутової та спеціальної лексики студентами-медиками. Таким чином, забезпечується реалізація освітньої, виховної та розвиваючої функції, що сприяє культурній дипломатії між країнами.

Висновки. Формування комунікативної компетенції студентів-медиків у процесі вивчення української мови як іноземної має важливий гуманістичний та світоглядний аспект. Необхідною складовою процесу навчання у вузі є прикладне значення знань, отриманих із кожної дисципліни, їх свідоме використання сприяє усуненню комунікативних труднощів у процесі спілкування інокомунікантів із пацієнтами в Україні. Таким чином, розвивати мовну компетенцію можна з використанням інноваційних технологій. Особливо актуальними є застосування на практичних заняттях з української мови для іноземних студентів-медиків дидактичних ігор, екскурсій, технічних засобів. Усе це сприяє позитивному іміджу України в освітньому процесі, налагодженню культурної дипломатії та розвитку світового прогресу у галузі науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакум З. П., Костюк С. С. Методика розвитку компетентностей міжкультурної комунікації у процесі вивчення української мови як іноземної. *Journal Association 1901 «SEPIKE»*. Вип. 19. 2018. С. 8–12.
2. Барабаш С. М. Музеєзнавчий аспект як засіб міжкультурної комунікації в контексті вивчення української мови інокомунікантами. *Analysis of the phauistic composition of Ukraine Science, innovations and education: problems and prospects. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group*. Tokyo, Japan. 2022. С. 298–305.
3. Біденко Л. В. Формування мовленнєвої компетенції студентів-іноземців у процесі навчання української мови як іноземної. *Міжнаціональна комунікація – полілог культур (актуальні питання навчання іноземців)* : зб. наук пр. / за заг. ред. проф. Л. В. Рєви-Лєвшакєвої. Одєса : Одєський нац. ун-т ім. І. І. Мєчнікєва. 2019. С. 7–12.
4. Бурда К. Л. Мовна компетенція студентів медичних ВНЗ як складник фахової культури майбутнього лікаря. *Медична освіта*. 2011. № 4. С. 74–76.
5. Бурко О., Барабаш С. Використання текстових написів пам'яток університетів для навчання інокомунікантів української мови. *Нова педагогічна думка*. 2021. Вип. 4 (108). С. 81–86.
6. Бурнос Є., Левєнок І., Пилипенко-Фріцак Н. Готуємося до клінічної практики: тексти для читання зі спеціальності. Навчально-методичні матеріали для іноземних студентів. Суми : СумДУ, 2018. 106 с.
7. Бурнос Є., Пилипенко-Фріцак Н. Я буду лікарем! : навчально-методичні матеріали з української мови для іноземних студентів 2-го курсу Медичного інституту з англійською мовою навчання. Суми : СумДУ, 2017. 90 с.
8. Бутєнко Т. О. Дослідження поняття мовної компетенції як педагогічної категорії. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2009. Вип. 25. С. 99–107.
9. Дирда І. А. Розвиток полікультурної компетентності студентів-іноземців у процесі навчання української мови. *Science and education. A new dimension. Pedagogy and psychology*. 2018. № 170. Р. 14–17.
10. Кєзуб Г. М., Туковє Т. В. Формування діалєгічного мовлення студентів-іноземців у медичному виші <http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/17934/1/formuvannya.pdf>

11. Колодницька О. Д. Комунікативна культура майбутнього лікаря. *Медична освіта*. 2021. № 2 (додаток). С. 74–78.
12. Левенок І. «Ігрофікація» як інтерактивна форма навчання іноземних студентів медичних спеціальностей. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі* : зб. наук. пр. V Міжнародної науково-практичної конференції / упор. Л. Біденко. Вип. 5. Суми : Сумський державний університет, 2018. С. 189–197.
13. Левенок І. Професійноорієнтований текст як засіб формування мовно комунікативних навичок іноземних студентів медичних спеціальностей. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4 (78). С. 112–123.
14. Левенок І. Соціокультурний аспект становлення вторинної мовної особистості іноземного студента-медика. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2017. С. 417–423.
15. Левенок І. С. Педагогічні умови формування українськомовної професійної компетентності іноземних студентів медичних спеціальностей. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 16. Т. 1. С. 98–105.
16. Левенок І. Технології навчання української мови як іноземної майбутніх фахівців медичного профілю. *Ефективні технології навчання у лінгвістичній підготовці майбутніх лікарів / за ред. О. Семенов*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 336–351.
17. Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Медицина в термінах і визначеннях. К. : Книга-плюс, 2013. 304 с.
18. Назарян Р. С., Хмиз Т. Г., Кузина В. В. Теоретичні засади процесу формування комунікативної компетентності студентів-медиків. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2017. Т. 17. Вип. 4 (60). Ч. 12. С. 303–311.
19. Науменко Л. О. Українська мова ділового спілкування. Службовий мовний етикет усної форми ділового спілкування. Методичні рекомендації. «Менеджмент». К. : ДЕТУТ, 2008. 57 с.
20. Спіріна І. Д., Шевякова О. В., Рокутов С. В., Шустерман Т. Й. Щодо проблеми комунікативної компетентності при опануванні психологічних знань студентами-медиками. *Медична освіта*. 2016. № 1. С. 103–105.
21. Українська мова як іноземна для англومовних студентів-медиків: підруч. з електрон. аудіодод. : у 2 кн. *Основи професійного мовлення / С. М. Луцак, А. В. Ільків, О. І. Криницька та ін.; за ред. С. М. Луцак*. К. : ВСВ «Медицина», 2019.
22. Ушакова Н. І. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки* : зб. наук. пр. X. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. Вип. 19. С. 136–146.
23. Шаповалова О. Реальність і перспективи міжнародної освіти в умовах війни. *Педагогічна преса*. 3 жовтня 2022 р. № 38–39.
24. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : монографія. К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 283 с.